

NATUURBOUW BIJ DE ENNEMABORG

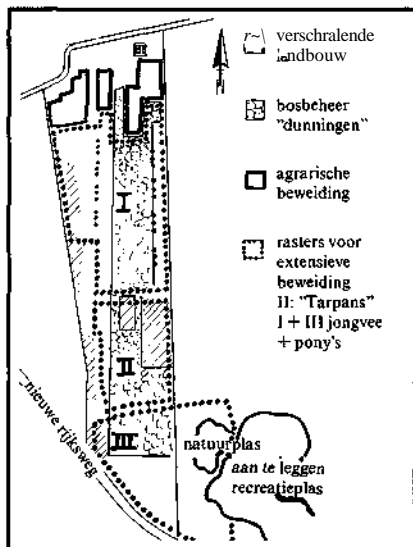
Gerben Poortinga, Henk Reitsema

Ais een gigantische school prehistorische walvissen duiken de keieemruggen op in de Noordduitse en Nederlandse laagviakte. Deze pleistocene opduikingen hebben een

noordoostelijke strekking. Het zijn de weinig geërodeerde waterscheidingen uit het keilemderland na de Riss-ijstijd. Het Schiereiland van Winschoten met in het cen-

trum Midwolda is één van deze keieemruggen. In later tijd is het heuvelige landschap opgevuld met stuifzand, veen en kleiafzettingen tot een betrekkelijk vlak reliëf.

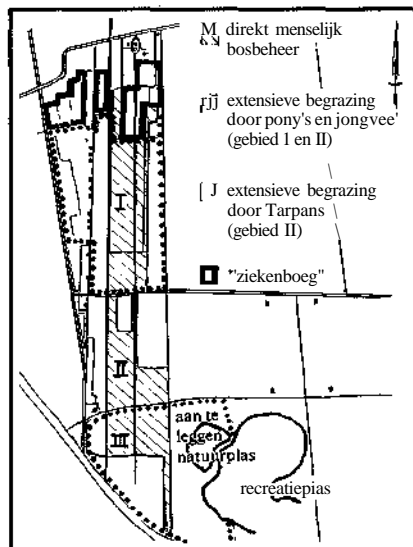
Voorlopige indeling.

Na de ijstijden ontwikkelde zich hier een rijke natuur met machtige wouden.

Hier zwierven oerossen, tarpans (bospaarden) en elanden vrij rond evenals wolven en beren.

Deze ontwikkeling eindigde al na enkele duizenden jaren. De mens vestigde zich op de hoge gronden en bracht het woest land in kuituur. Tegelijk breidde vanuit de vochtige laagten het veen zich uit. Het oprukkend veenpakket bedreigde tenslotte ook de hoger gelegen wouden en de bloeiende nederzettingen.

Het Schiereiland van Winschoten is nooit geheel door het veen bedekt geweest. Uit de plaatsnaam Midwolda blijkt dat dit hart van het maagdelijk Oostgroninger oerwoud pas week voor de menshand.

Beheersvisie voor de middellange termijn.

De borg

Drie landgoederen domineerden de streek rond Midwolda, elk voorzien van een weerbaar steenhuis. In latere tijden is hiervan alleen de Ennemaborg overgebleven. Het overleefde zelfs de stormvloeden van 1606 en 1717 die een deel van het landgoed bedekten met zware Dollardklei.

Delen van de zij- en achtermuren behoorden ooit tot een steenhuis uit de 14e eeuw. De huidige borg is echter een elegant landhuis uit ± 1700. De tuin rond het huis heeft de laatste eeuwen alle denkbare stijlwisselingen ondergaan. Een tijdlang is het een baroktuin geweest. Later is deze omgezet in de Engelse landschapsstijl gevolgd door diverse veranderingen.

Tijdens de veenontginning breidde de borg-

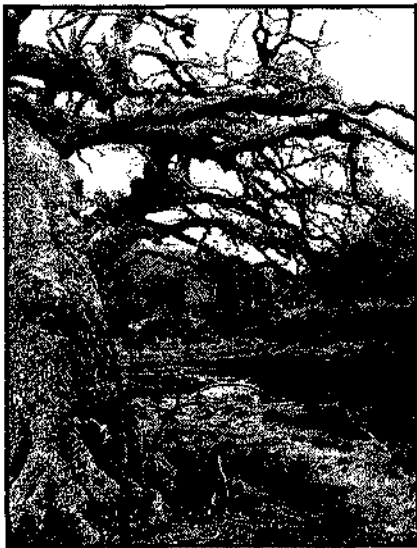
heerd zich meer en meer in zuidelijke richting uit. In deze 'opstreckende heerd' zijn in de vorige eeuw enkele percelen hakhout aangelegd. Dat was toentertijd een rendabele vorm van houtteelt. Later zijn de meeste percelen omgevormd tot een zogenaamd opgaand bos met lange omlooptijden voor de teelt van zwaar paal- en zaaghout. Meestal werden inlandse eiken aangeplant, later ook Amerikaanse eiken. Tot 1941 werd het bos tevens als veeweide benut.

Het beheer is lange tijd in handen geweest van de Heidemij en Staatsbosbeheer.

Na 1965 werd door het Groninger Landschap om redenen van natuurbescherming niet meer gestreefd naar een optimaal economisch beheer. Op het opruimen van de stormschade van 1972-73 heeft men zelfs enkele tonnen subsidie moeten toeleggen.

Herinrichting

In 1970 werd bekend dat het natuurgebied in het kader van de ruilverkaveling uitgebreid zou worden met enkele percelen landbouwgrond. Naast deze gronden worden enkele percelen die reeds eigendom van de stichting het Groninger Landschap waren, pachtvrij gemaakt. In 1970 werd een ontwikkelingsplan voor dit gebied, voortbouwend op de huidige situatie van kleine percelen bos en landbouwenklaves, gemaakt. Bij het Groninger Landschap zag men zich in 1980 door dit overigens landschappelijk aantrekkelijke plan geplaatst voor enkele moeilijke problemen. Omdat het moderne machinepark van de Groninger boer niet is aangepast aan het natuurbeheer, is een milieuvriendelijke landbouw op de enklaves voor hen tijdrovend en onrendabel. Het Groninger Landschap zou dus zelf het agrarisch beheer van de enklaves moeten uitvoeren. Omdat ook het bosbeheer onrendabel is, betekende dit grote financiële

In vochtige laagten draagt elke oneffenheid een eik.

en organisatorische problemen. Een bijkomend probleem was dat het huidige beheer vanuit het oogpunt van natuurbehoud nauwelijks effect had. Uitbreiding van dit beheer zou daarom niet logisch zijn. Immers de vegetatie hoort een min of meer spontane uitdrukking te zijn van de bodemomstandigheden. De bodem onder de borgheerd is zeer gevarieerd. Door de horizontale en verticale en uiterst kleinschalige afwisseling van zand-, veen-, klei- en leemlagen heeft bijna elke vierkante meter een ander bodemprofiel. Deze situatie is uniek in Nederland. Toch is er niets van deze situatie in de vegetatiesamenstelling terug te vinden. Natuurlijk niet in de boomlaag want die is aangeplant, maar ook niet in de spontane kruidlaag. Die bestaat voor-

Veulens in het wild geboren. Straks ook in het Midwolderbos.

namelijk uit eindeloos voortwoekerende bramen, brandnetels en struisgras.

Nieuwe verkenning

In 1980 kwam het Groninger Landschap in contact met de Stichting Tarpan en de Stichting Vrijwillig Bosbeheer (SVB). Sinds die tijd begonnen de ideeën over het beheer geleidelijk te veranderen. Samen werden er excursies ondernomen naar enkele natuurbossen op keileemgronden in Duitsland. Vooral de zelfregulerende bossen van het Neuenburger Urwald en het Hasbruch zetten tot denken aan.

In deze bossen vindt geen produktiebeheer plaats en de natuurlijk afstervende bomen worden door het rottingsproces opgenomen

in de biologische kringloop. Door de zelfregulatie ontstaat een zeer afwisselend patroon van kleine valgaten, verjongingsgroepen en breeduitgroeiende woudreuzen. In deze bossen, die nu al 150 jaar zo beheerd worden, is de kruidlaag ongelooflijk soortenrijk. De bodemvegetatie weerspiegelt de variatie in bodemomstandigheden terwijl op het dode hout een schitterende paddestoelenflora te bewonderen is.

Er werden ook enkele bossen bezocht die sinds onheuglijke tijden begraaasd worden door kleine aantallen paarden en runderen. In die bossen, het New Forest in Engeland en het Bökener Paradies in Duitsland blijken de tegenwoordige paarden en koelen nog steeds die functie te kunnen vervullen die tarpans en oerossen in de prehistorische en middeleeuwse natuur vervulden.

Door de zeer extensieve beweiding van slechts één dier per drie tot zes hektare ontstaat een eindeloos gevarieerd parklandschap. Gesloten boomgroepen wisselen af met ruigtekruiden en gladgeschoren graasplekken. Juist in de overgangszones komen vogelrijke zoomvegetaties tot hun volle ontplooiing. Typerend zijn hier braam, egelantier, kardinaalsmuts en vooral meidoorn. In de steeds wisselende vegetatiesamenstelling van de talloze kilometers grensstrueel vindt men algemene ruigtekruiden als brandnetel, ridderzuring en gladgedistel. Maar ook zeldzaamheden als torenkruid, moeraswespenorchis en boslathyrus vinden hier hun levensruimte. In de graslanden vindt men schrale stukken maar ook ruigten. Juist op deze laatste plekken vindt de spontane verjonging van eiken plaats.

Door deze excursies werd duidelijk dat ook op het landgoed de Ennemaborg met behulp van extensieve beweiding een parklandschap kan ontstaan. Op de lange duur zou door zelfregulatie dit parklandschap in stand worden gehouden met vele kleinschalige overgangen tussen bos en weide, waarin zeldzame levensgemeenschappen met een rijke flora en fauna tot ontwikkeling kunnen komen. Opvallend is de landschappelijke overeenkomst met het eerdere idee van percelen produktiebos in kleinschalige afwisseling met agrarische enklaves.

Aldus kan tegen minimale beheerskosten de doelstelling van het veiligstellen en versterken van het natuurgebied bereikt worden, terwijl ook een landschappelijk aantrekkelijk geheel ontstaat.

De Stichting Tarpan kan hierbij voor een blijvende begeleiding inzake het graasbeheer zorgen en de SVB kan helpen bij de omvorming van het produktiebos tot natuurbos. Op dit moment is het plan al in een vergevor-

derd stadium. Het beheersplan is ten dele uitgewerkt en de SVB heeft in maart van dit jaar al enkele hektaren bos verzorgd.

Kulturele waarden en toeristische infrastructuur

Behalve het natuurbeheer is op het landgoed de bewaking van cultuurhistorische waarden van belang.

In het belang van de cultuurhistorie en de recreatie zal gestreefd worden naar een gradiënt, waarbij aan de ene zijde het cultuurhistorische aspekt overweegt terwijl aan de andere zijde de natuur zich optimaal kan ontplooiën. Dit kan door het terrein op te delen in een drietal zones: een cultuurzone, een half natuurlijke zone en een volledig natuurlijke zone.

In het gebied rond de borg zal de nadruk liggen op de *kultuurhistorie*. Van belang zijn hier stinzefflora, moestuin, lindelane, boomgaarden en waterpartijen. Onlangs nog hebben de monumentale beuken een boomchirurgische behandeling gehad. Ten zuidoosten van de borg zal een nieuwe halfopen kapschuur verrijzen ter vervanging van de rommelige verzameling houten keetjes. De schuur zal worden opgetrokken in traditionele Oldambster stijl met een dakbedekking van rode holle pan, witgeschilderde vurenhouten kozijnen, ramen, makelaars en veren en rindhouten gebinten. Deze schuur zal het cultuurhistorische aspekt van de borg versterken.

De tweede zone wordt gevormd door het *weidegebied* tussen de vijver en het bos samen met het noordelijk deel van de westelijke uitbreiding. Hier vindt beweiding plaats van enkele pony's en een dertigtal schapen. Ten behoeve van de kringloop van meststoffen zal in het nieuwe bedrijfsgebouw een potstal worden ingericht. Tevens kan dit gebouw

dienen als ziekenboeg en als opslag voor materiaal en wintervoeding.

Ter vervanging van de houten vlonder zal een ophaalbrug gebouwd worden volgens een historische tekening. Deze brug zal de borgtuin en het weidegebied met elkaar verbinden. Ze kan de vroegere sfeer en allure van de middenlaan weer terug halen en zo in belangrijke mate de rekreative waarde van het landgoed verhogen.

De laatste en tevens grootste zone wordt gevormd door de oude *bospercelen*, de voormalige *landbouwenklaves* en een deel van de westelijke uitbreiding. De toeristische infrastructuur bestaat hier uit het historische padenpatroon versterkt met enkele intieme natuurpaden in de nieuwe gebieden. Om de wandelrecreatie niet te hinderen, zullen de rasters worden voorzien van klaphekjes en wildroosters.

Uiteindelijk wordt een beheer beoogd met een continue extensieve begrazing van totaal ± 110 hektare, hoogstwaarschijnlijk door tarpans en enkele primitieve runderen in dichtheden van één dier per vijf hektare. Bos en grasland zullen gezamenlijk worden begraasd, aanvankelijk in drie achter elkaar gelegen ranges. De ranges zullen van een gedeeltelijk verplaatsbaar raster voorzien worden om flexibeler te kunnen inspelen op de ontwikkelingen.

Gedurende kortere of langere tijd zal vanwege de verschillende uitgangssituaties een verschillend overgangsbeheer moeten plaatsvinden in de drie gebieden. Het ligt in de bedoeling om in het middelste gebied te starten met een kleine groep tarpans terwijl in de overige gebieden eerst andere pony's en jongvee worden ingeschaard. Het middelste bosgedeelte leent zich goed voor de start van de begrazing door tarpans. De in het bos gelegen vijver is tot drenkplaats

New Forest, toekomstbeeld voor de Ennemaborg.

in te richten en er bestaat hier een afwisseling van lagere terreingedeelten met hoger gelegen zandkoppen.

De eerste plekken zijn, zo bleek in het New Forest, door hun voorjaarsproductiviteit belangrijk in de voedingsekologie van een begrazing gedurende alle seizoenen. Op de hoge plekken kunnen de paarden een droge ligplaats vinden. Ook hebben de paarden in het bos al voldoende grazige plekken tot hun

beschikking.

In de eerste instantie zullen hier 12 hectare bos en 2 hectare voormalige akker, in grasland omgezet, worden begraasd.

De overige hier gelegen landbouwgronden zijn tot nu toe intensief als akker in gebruik. Zij zullen daarom eerst buiten de begrazing gehouden worden en verschaald door middel van aangepaste landbouw.

Mocht de tarpankudde zich voorspoedig uitbreiden dan zal ze uiteindelijk het jongvee in de eerste en derde range kunnen vervangen.

De kudde paarden kan dan vanwege de noodzakelijke interactie tussen de diverse planteneters aangevuld worden met enkele primitieve runderen. Vanwege het toerisme zal gezocht worden naar een type met een rustig karakter. Kleine grazers als reeën en hazen blijken net zo goed als vogels en bloemen spontaan gestimuleerd te worden door de extensieve begrazing.

In de eerste en de derde range zal vooralsnog jongvee worden ingeschaard. In deze ranges zal van de percelen opgaand produktiebos de structuur worden omgevormd door menselijk ingrijpen. De beheersmaatregelen zullen zich over enkele tientallen jaren moeten uitstrekken.

In maart van dit jaar is door de vrijwilligers van de SVB de eerste fase van dit beheersproces uitgevoerd. De maatregelen bestonden uit een onregelmatige dunning van de bomen, het ringen van Amerikaanse eiken, het scheppen van open plekjes met een doorsnee van 1-2 maal de boomhoogte en het plaatselijk verwijderen van de struiklaag van vogelkers en Amerikaanse vogelkers.

Een gedeelte van het vrijkomende hout is benut voor afasteringen, het overige is ter plekke blijven liggen in verband met de ecologische functie. Deze ingrepen zullen na enkele jaren herhaald moeten worden, tot de spontane processen van groei en afsterven samen met de begrazing zorgen voor een blijvend gevarieerde leeftijdsopbouw en structuur in de nu nog uniforme percelen.

Literatuur

Concept beheerplan Ennemaborg, G. Poortinga, aug. 1980.

Div. Interne Notities Gron. Landschap, H. Reitsema 1981-1982.

G. Poortinga is voorzitter van de Stichting Tarpan, Henk Reitsema is medewerker van het Groninger Landschap.